

Volkskunde in de open lucht

*Musealisering en nationalisering van het platteland 1850-1920**

Ad de Jong

Inleiding

“– dan gaat men heen met den indruk dat men iets onwaars, oneigenlijks en opgedirkt heeft gezien, dat kunstmatig zoo in stand wordt gehouden, buiten het reële Hollandsch mooi om, in speculatie op vreemdelingenbezoek en geldelijk gewin: een stukje Nederland in theatervorm, een kleederdrachten- en meubelmuseum onder den blooten hemel.” Dit is geen recensie van het Nederlands Openluchtmuseum in vroeger dagen. Het citaat is ontleend aan het vierdelig jubileumboek *Ons eigen land*, door de ANWB uitgegeven ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan in 1908, en het heeft niet betrekking op een openluchtmuseum, maar op Volendam. De Markers en Volendammers worden in dit boek beticht van theatrale voorbereiding tot een toneel in de open lucht. De toeschouwers, de buitenlandse toeristen, komen er ook niet goed af: op Marken “loopen thans Engelsche Cooktoeristen met groote, gele slagstanden rond.” Bedoeld zijn toeristen, die geboekt hadden bij het reisbureau Thomas Cook, dat reizen organiseerde voor minder welgestelde mensen. Ook zijn er “Amerikaansche milliardaires, de dochters van staal- of spoorwegkoningen”, die met de camera het dorp “bewerken”, aldus de schrijver van het tweede deel van deze ANWB-uitgave, Frans Netscher (1864-1923).¹

Het ongunstige oordeel blijft echter niet beperkt tot deze toeristenplaatsen. Het dorp Staphorst, dat zijn klederdrachten zonder uit te zijn op geldelijk gewin behouden heeft, kan niet rekenen op een milder oordeel. Deze plaats is volgens de schrijver van het derde deel, Henri Meijer, namelijk vermaard “als een centrum van krachtadig verzet tegen nieuwerwetsigheden als daar zijn fietsen en automobielen”, waar “een stuk of wat ruige kinkels” euveldeaden op hun naam hadden. Hier was het ledenbestand van de ANWB in het geding, dat zich in auto’s een doortocht baande door het conservatieve dorp en genoot van de kleurenpracht van de Staphorster meisjes, die vergeleken werd met een operette-tafereel. Het ene dorp, dat met zijn tijd mee is gegaan en het moderne vreemdelingenverkeer heeft omarmd, is onwaarachtig; het andere, dat zichzelf wilde blijven, deugt evenmin omdat het tegen de vooruitgang is.²

Voorwaar geen gunstig oordeel over volkscultuur in de open lucht en een prachtig voorbeeld van kritiek op folklore uit een tijd dat de ANWB nog een betrekkelijk elitaire organisatie was. Maar ook geen bijzonder gunstige klank bij woorden als klederdrachten, meubels, museum, theater of tafereel, terwijl al deze woorden enkele jaren later behoren tot het vocabulaire van het Nederlands Openluchtmuseum. In de vier lijvige delen van deze jubileumpublikatie uit de bibliotheek van het Nederlands Openluchtmuseum prijkt het ex libris van A.A.G. van Erven Dorens

(1872-1960), de man die enkele jaren later, in 1914, directeur werd van Nederlands eerste openluchtmuseum. Wat bewoog de oprichters van dit museum zich met de zieltogende volkscultuur, waarover de auteurs van het ANWB-jubileumboek zich zo denigrerend uitlieten, bezig te houden? Zou de door geleerden gecontroleerde musealisering waarachtiger zijn dan de ongecontroleerde folkloriseringsprocessen buiten het museum?³

Hier doet zich de vraag voor in hoeverre processen als musealisering van de volkscultuur en folklorisering wezenlijk van elkaar verschillen. Sinds het befaamde artikel 'Vom Folklorismus in unserer Zeit' van Hans Moser in 1962 hebben voor- aanstaande volkskundigen zich in het zogenaamde 'folklorismedebat' geprofileerd. Korthedshalve wat ongenueanceerd gezegd, liepen de meningen daarbij uiteen van de verwerping van folklorisme (folklorisme als volkscultuur uit de tweede hand) tot het serieus nemen ervan (folklorisme als therapie in een tijd van vervreemding).⁴ De introductie van het begrip musealisering is van recenter datum. Musealisering wordt daarbij niet meer beperkt tot het instituut museum, maar ook gezien als een verschijnsel dat zich buiten de muren van deze instelling voordoet. De literatuur over het musealiseringsproces vertoont markante parallellen met het 'folklorismedebat'. Zo lopen de meningen over musealisering eveneens uiteen van afkeer van de nostalgische 'Heimattmuseen' en de schijnbare echtheid van gemusealiseerde cultuur tot de compensatorische werking van musea voor de snelle veranderingen in de hedendaagse wereld.⁵

Zowel in het 'folklorismedebat' als in de literatuur over musealisering spelen kwalificaties als 'waarachtig' of 'authentiek' een belangrijke rol, hetzij omdat men meent dat het zinvol is een onderscheid aan te brengen tussen echt en vals, hetzij omdat men juist wil aantonen dat spreken in categorieën van echt en vals zinloos is aangezien deze kwalificaties niet absoluut, doch relatief zijn.⁶ Zo kan men bij objecten in musea spreken van materiële authenticiteit (ook dit is echter niet absoluut, men denke aan de invloed van restauraties) of van visuele authenticiteit (bijvoorbeeld wanneer een huis precies zo is ingericht als het vroeger was), maar geenszins van functionele authenticiteit. In een museum krijgen objecten immers een totaal andere functie dan in het oorspronkelijk gebruik: zij zijn in de context geplaatst van het museum. Daar dienen zij de doelstellingen van het museum en zijn onderhevig aan de toeëigening door het publiek. Wanneer wij twee recente en herhaaldelijk geciteerde beschrijvingen van het folkloriserings- en musealiseringsproces met elkaar vergelijken, zien wij dat in beide gevallen de nadruk gelegd wordt op contextverandering en functieverandering. Zo beschrijft Ulrike Bodemann folklorisering als volgt:

1. "Eine Kulturerscheinung ist im Verschwinden begriffen.
2. Sie wird entgegen ihrem zu erwartenden völligen Aussterben wieder aufgenommen.
3. Dabei werden ihre Demonstrations- und Repräsentationsmerkmale verstärkt, bzw. sie wird um solche Merkmale bereichert.
4. Durch die Wiederaufnahme erhält die Kulturform neue Funktionen für die beteiligten Personenkreise."⁷

Daarnaast definieert Eva Sturm musealisering zo:

1. "eine Kontextveränderung/Ent-Kontextualisierung, meist durch Entfunktionalisierung und/oder einen Deklarationsakt,
2. die Einfügung eines Objektes in einen neuen Kontext, Entzeitlichung, eventuell auch Enträumlichung und
3. ein neues Verhältnis des Subjektes zum Objekt: man nimmt gegenüber dem Objekt ab nun die 'Gebärde der Besichtigung' ein."⁸

Deze benadering, waarbij de optiek van contextverandering en nieuwe zingeving centraal staat, biedt een interessante invalshoek voor een historische verkenning van de eerste musealiseringinitiatieven op het gebied van de volkscultuur in Nederland. De contextverandering gaat niet alleen gepaard met het geven van nieuwe betekenissen, maar ook met een proces van toeëigening: een proces van receptie van betekenissen en waarden, waarbij de ontvanger niet passief blijft, maar de ontvangen betekenissen in zijn culturele code (of groepscode) integreert en operationeel maakt.⁹ Zo lijkt het nationale niveau, waarop de objecten in het Nederlands Openluchtmuseum zijn samengebracht, vanzelfsprekend, maar is er niet een contradictie tussen het nationale karakter van het museum en de aard van de voorwerpen die de collectie uitmaken? Deze ontlenen immers hun bijzonderheid aan hun plaatsgebondenheid, hun lokale of regionale kenmerken. Hoe kunnen lokale of regionale cultuurelementen, die landelijk gezien sterk afwijken van het algemeen gangbare, middels musealisering een symbool worden van nationale identiteit?¹⁰ In dit artikel wil ik met name op de vraagstelling van nieuwe betekenisgeving nader ingaan en laten zien hoe musealisering bijdroeg tot het plaatsen van lokale cultuurverschijnselen in een grotere geografische context. Dit licht ik toe aan de hand van Fries-regionale en nationale musealiseringinitiatieven in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Friese initiatieven

In 1853 komt op initiatief van de Friese predikant, filoloog en volkskundige dr. J.H. Halbertsma (1789-1869) en met steun van Gedeputeerde Staten van Friesland het *Kabinet van Friesche Oudheden* in Leeuwarden tot stand. Niet zozeer de opening van het *Germanisches Nationalmuseum* in hetzelfde jaar strekte Halbertsma tot voorbeeld, maar vooral de kabinetten van oudheden, die hij in Groot-Brittannië had leren kennen. Wat hem daar aansprak, zo blijkt uit zijn programma geschreven voor Frieslands Kabinet, was, dat er naast een nationale verzameling van oudheden in het *British Museum* in elk graafschap en in vele steden afzonderlijke kabinetten waren. De gehechtheid aan het eigen graafschap of de geboortestad maakt volgens Halbertsma, dat men zich intensief voor deze kabinetten inspant, terwijl het grote *British Museum* mensen uit de afgelegen provincies niet aanspreekt. Een dergelijke houding hoopte hij ook aan te treffen bij de Friezen en zijn *Programma voor Frieslands Kabinet*, beginnend met de aanroep "Friezen!", is te beschouwen als een appèl aan het Fries regionaal gevoel, waarvoor hij zelf overigens de term 'nationaal' gebruikte. Maar trots op het Friese volk gaat bij Halbertsma samen met vrees dat de jonge generatie bij het "naderend vervloei(en) der Europese nationali-

teiten” niets meer zal geven om de traditionele erfstukken en deze zal verkopen om modieuze artikelen aan te schaffen. Frieslands Kabinet biedt dan een “veilige schuilplaats” voor het erfgoed, dat uit gebrek aan Fries gevoel en aan respect voor de voorouders verkwanseld wordt.¹¹

Afb. 1. De Hindeloper kamer op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1878, afgedrukt in het tijdschrift *Eigen Haard*. Gravure door Smeeton Tilly.
Foto Nederlands Openluchtmuseum.

Het begrip ‘volk’, dat Halbertsma hanteerde, behelsde volk in de betekenis van gezamenlijke afstamming: volk heeft bij hem de betekenis van de Friese natie met een gezamenlijke herkomst. De waarde die hieraan gehecht werd, zag hij echter afnemen: er dreigde een jonge elite te ontstaan die liever dan het erfgoed van het eigen volk te koesteren zich overgaf aan een Europees-kosmopolitische cultuur, in het bijzonder de mode uit Parijs, en meewarig neerkeek op datgene wat hun ouders hun hadden nagelaten.

Het kabinet kreeg een groot aantal voorwerpen van Halbertsma ten geschenke, waaronder volkskundige objecten, merendeels afkomstig uit Hindeloopen, zoals kleding en huisraad.¹² Het kabinet was daarmee een noviteit in Nederland. “Ik wist wel”, zo schreef Halbertsma in een van zijn brieven aan Wopke Eekhoff (1809-1880), stadsarchivaris van Leeuwarden en actief lid van het in 1827 opgerichte *Provinciaal Friesch Genootschap*, “dat ik oude kledingstukken verzamelende iets deed, dat niemand hier te lande nog op gevallen was.”¹³

Ook Eekhoff hield zich bezig met volkskundige voorwerpen. Vanaf 1847 bestudeert hij de Hindeloper cultuur. In 1848 wordt hij voorzitter van de Tweede Afdeling van het Fries Genootschap (toen *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde* geheten), de afdeling die zich met het "opsporen, beschrijven en ophelderen" van oudheden bezig houdt. Hij gaat namens het Fries Genootschap voorbeelden verzamelen van wat hij noemt "de merkwaardigheden van Hindeloopen" en laat de Hindeloper jongen Hendrik Lap, die aardig kon tekenen, afbeeldingen maken van een Hindeloper interieur en de verschillende vormen van klederdracht.¹⁴ In 1855 publiceert Eekhoff samen met de Hindeloper bakker S.O. Roosjen en onderwijzer N.D.Kroese een boekje over de Hindeloper "merkwaardigheden".¹⁵ Uit de inleiding blijkt het motief van Eekhoff: Hindeloopen is interessant omdat het oude trekken van het Fries karakter langer en zuiverder dan elders bewaard had. Dit wordt volgens hem verklaard door de geïsoleerde ligging en door karaktervastheid van de bevolking. Door klederdracht en meubilair uit Hindeloopen voor het Fries Genootschap te verzamelen trekt Eekhoff als het ware deze objecten uit hun lokale context en brengt deze in een algemeen Friese context. Deze decontextualisering werd door hem gerechtvaardigd als een reddingsactie: immers in situ ging het karakteristieke onherroepelijk verloren. Rond het midden van de negentiende eeuw waren het typerende Hindeloper interieur en de klederdracht al bijna uitgestorven.

De Friese context wordt onderstreept in de *Historische tentoonstelling van Friesland* in 1877. Deze tentoonstelling, waarvan de Franse journalist en schrijver Henri Havard in zijn recensie in *Het Vaderland* al opmerkte, dat zij beter etnografische dan historische tentoonstelling kon heten, omdat zij meer inging op de zeden, kunstzin, behoeften en vermaken van het volk dan op veldslagen, voorname geslachten, moorden en omwentelingen, kan beschouwd worden als de eerste volkskundige tentoonstelling in Nederland.¹⁶ Hier werd ook een complete Hindeloper kamer ingericht, die een van de belangrijkste attracties vormde.¹⁷ Deze maakte zoveel indruk, dat de tentoonstellingscommissie die in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken de Nederlandse bijdrage aan de Wereldtentoonstelling van 1878 in Parijs voorbereidde, haar oog erop liet vallen. Er werden afspraken gemaakt met het Fries Genootschap en na het sluiten van de tentoonstelling in Leeuwarden werd de kamer naar Parijs getransporteerd. Daar maakte deze deel uit van een presentatie van Nederlandse klederdrachten, die in de vorm van genretafelen getoond werden. Zo werd de Hindeloper kamer een symbool voor Nederlandse identiteit, *het* volkskundige interieur van Nederland.¹⁸

De nationalisering van de Hindeloper cultuur maakte deel uit van een algemeen nationaliseringsproces van elementen uit de volkscultuur, waarbij lokale fenomenen gepromoveerd werden tot symbolen van nationale identiteit. Nu de lokale gemeenschap niet meer de basis leverde voor het voortbestaan van tradities, werden deze via musealisering op nationaal niveau gebracht en aangepast aan de schaalvergroting van de samenleving.¹⁹ In het geval van de Hindeloper cultuur werd deze eerst geladen met Fries-regionale waarden en daarna met nationale. Beide identificaties, zowel met Friesland als met Nederland, gingen vervolgens naast elkaar op verschillende niveaus functioneren. Zo is er tenslotte een 'getrapte' museale repre-

sentatie ontstaan: in Leeuwarden vertegenwoordigt het Hindeloper interieur de Hindeloper volkscultuur als component van de Friese, op nationaal niveau vertegenwoordigt het de Friese volkscultuur als component van de Nederlandse en op internationaal niveau de Nederlandse volkscultuur naast die van andere volken.

Afb. 2. Titelblad van de catalogus van de tentoonstelling van nationale klederdrachten in Amsterdam in 1898 ter gelegenheid van de inhuldiging van H.M. Koningin Wilhelmina. Ontwerp T. van der Laars. Foto Nederlands Openluchtmuseum.

Nationalisering van de volkscultuur

De nationalisering van lokale uitingen was een proces dat leidde tot de gedachte aan een nationale presentatie van volkscultuur, een gedachte die het eerst postvatte in de Scandinavische landen. De schrijver Marcellus Emants (1848-1923) maakte in juni 1875 een reis naar Zweden en bezocht in Stockholm het pas opgerichte (1873) nationale etnografische museum, *Nordiska Museet*. Hij schreef: “Nog is het mogelijk, dat ge eens een wit kapje en een rood jakje onder de menigte bemerkt, maar als uw verblijf in de hoofdstad slechts van korte duur kan zijn, is 't zekerder in 't Ethnografisch Museum de wegstervende nationaal-drachten met een bezoek te vereren en dan tegelijkertijd een lach en een traan aan uw eigen nationale kostumen te wijden, die eveneens langzamerhand tot een museumexistentie gedoemd worden. hetgeen bij ons wil zeggen tot geen existentie.”²⁰ Emants' indirecte klacht over het ontbreken van een nationaal etnografisch museum in Nederland moet gezien worden tegen de achtergrond van het ontbreken van een sterk nationaal besef in ons land, in het bijzonder bij de op het buitenland georiënteerde elite.

Tegen het eind van de negentiende eeuw ging dit echter veranderen. De achtergronden van het Nederlandse nationalisme dat toen opkwam, verschilden gedeeltelijk van die van het Friese regionalisme. De toenemende kosmopolitische oriëntatie van de bovenlaag werd weliswaar door sommigen zoals Emants als een bedreiging van de identiteit gezien, evenals Halbertsma het verdwijnen van de verschillende nationaliteiten vreesde, maar er was niet sprake van een direct gevaar, zoals in Friesland dat van het opgaan in de Nederlandse eenheidsstaat.²¹ De liberalen waren vooral bevreesd voor de teloorgang van de nationale eendracht, nu een eind dreigde te komen aan het

tijdperk van homogene liberale cultuur. Zoals Henk te Velde in zijn boek *Gemeenschapszin en plichtsbefef* laat zien, gingen zij op zoek naar symbolen van eenheid, die alle groeperingen in de samenleving zouden aanspreken.²² De monarchie was één van deze symbolen, de gemusealiseerde volkscultuur een andere. In 1898 werden beide aan elkaar gekoppeld in de vorm van een tentoonstelling van nationale klederdrachten in het Stedelijk Museum in Amsterdam ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina. De klederdrachten waren een goed voorbeeld van eendracht in verscheidenheid, of zoals verwoord in de catalogus: "Nog toont zich ook in de kleeding de verschillende aard der vereenigde deelen, die te zamen het Nederlandsche volk vormen (...) verscheiden als eenmaal de stammen waartoe de dragers behooren, maar onderling verbonden door een tal van overgangsvormen, (...) die een samenhangende eenheid aantoonen in het groote geheel, dat één vaderland heeft, (...) en als het er op aankomt ook één zin en één belang zal toonen te hebben met en onder één Koningin."²³ Het bijvoeglijk naamwoord 'nationaal' voor klederdrachten, dat in eerste instantie opgevat moet worden in de betekenis van 'klederdrachten van het volk', krijgt door de koppeling aan de monarchie eveneens de betekenis van verbondenheid aan de Nederlandse eenheid.

Emants was nu geen roepende in de woestijn meer. Na de succesvolle klederdrachtententoonstelling wordt de aandrang op de stichting van een Nederlands etnografisch museum sterker. In een artikel in twee afleveringen van de *Nederlandsche Spectator* eind 1903/begin 1904 doet de filoloog prof.dr. J.H. Gallée (1847-1908) een oproep om in Nederland niet alleen aandacht te besteden aan de etnografie van de koloniën, maar ook aan de eigen volkskunde. Hij stelt het Germanisches Nationalmuseum, het Beiers Nationalmuseum en het Nationaal Museum in Kopenhagen ten voorbeeld en vraagt zich af waarom in Nederland niet kan, wat in Denemarken wél kan: een nationaal etnografisch museum met twee afdelingen, de ene gewijd aan de eigen volkscultuur, de tweede aan die van andere volkeren.²⁴

In 1909 volgt een omvangrijk artikel over Scandinavische openluchtmusea door prof. dr. Henri Logeman (1862-1925), eveneens filoloog en leerling van Gallée. Het artikel verscheen in het populair-wetenschappelijke tijdschrift *Vragen van den Dag*, dat in 1886 was opgericht door de geograaf dr. Hendrik Blink (1852-1931), die veel schreef over folklore en later de eerste voorzitter was van de wetenschappelijke Commissie van Bijstand van het Nederlands Openluchtmuseum. In zijn artikel wijst Logeman erop, dat de Scandinavische openluchtmusea op een kardinaal punt afwijken van andere musea, namelijk dat zij de natuur, de werkelijkheid, oneindig veel meer nabij komen. De voorwerpen zijn er namelijk niet gerangschikt in een historische volgorde of soort bij soort, maar zij zijn zoveel mogelijk geplaatst in het milieu waar zij thuis horen. Hoofddoel van deze musea is volgens Logeman, dat een volk zichzelf leert kennen. Logeman stelt de vraag of, als Nederland ooit eens toe is aan een etnografisch museum, dan een openluchtmuseum niet beter geschikt is dan een gewoon museum om wat hij noemt "de Waarheid" weer te geven, waarmee hij bedoelt: te laten zien hoe het leven van de "gemeene man" was. Hij roept de Nederlanders op dit zelf maar eens te gaan bestuderen in Scandinavië, in de overtuiging dat zij tot dezelfde conclusie zullen komen: "Want een dergelijke vorm van museum betekent het leven naast de dode voorwerpen in

de glazen kasten. Het verschil in indruk is die van het zien opvoeren van een toneelstuk tegenover 't lezen ervan."²⁵

Deze handschoen wordt opgepakt door generaal F.A. Hoefler (1850-1938), die al vroeg een grote historische belangstelling koesterde. Nadat hij door een ongelukkige val van zijn paard de actieve militaire dienst moest verlaten, wijdde hij zich voornamelijk aan de oudheidkunde en monumentenzorg.²⁶ In 1910 maakte hij zijn eerste Scandinavië-reis en geraakte hij enthousiast over openluchtmusea, in het bijzonder *Frilandsmuseet* in Lyngby bij Kopenhagen en *Skansen* bij Stockholm. Hoefler ijverde vervolgens met succes voor een Nederlands openluchtmuseum, dat, in zijn woorden, "een bij uitstek nationaal karakter" moet dragen.²⁷ In 1912 werd de *Vereeniging 'Het Nederlandsch Openluchtmuseum'* opgericht en op 13 juli 1918 opende het museum zijn poorten voor het publiek.

Emants, Gallée, Logeman en Hoefler uitten zich alle vier in nationale zin over een Nederlands volkskundig museum. Hun oproepen moeten gezien worden in het kader van de voor Nederlandse begrippen sterke golf van nationaal besef. De emoties liepen hoog op in de periode van spanning tussen de Boeren en Engelsen in Zuid-Afrika en tijdens de Boerenoorlog (1899-1902). De Boeren werden gezien als een kleine, hechte plattelandsgemeenschap, die de oude nationale waarden ongeschonden had behouden en nu voor haar rechten opkwam tegen het grote Britse imperium. Men droomde van een machtig Groot-Nederland, gebaseerd op innige banden met de stamverwanten in Zuid-Afrika. Het nationalisme uitte zich ook op cultureel gebied. Zo ijverde het *Algemeen Nederlandsch Verbond* vanaf 1898 voor de handhaving van de Nederlandse taal en het levendig houden van de Nederlandse geest.²⁸ In deze kring komen wij Emants weer tegen. In 1899 spreekt hij op een congres van het Verbond over de neiging van Nederlanders hun eigen nationaliteit te verloochenen: "Wij kennen ze allen, de wezens, waarvan 't vooral in onze groote steden wemelt, die er zoo Engelsch uitzien, of die zoo Fransch doen, of die zoo bijzonder veel sympathie voor Duitsland gevoelen en die voor het echt Hollandsche den neus ophalen, zonder te beseffen dat juist door hun schuld dit neus-ophalen betrekkelijk gerechtvaardigd wordt." Als kleine natie laat Nederland zich volgens Marcellus Emants te veel beïnvloeden door de grote: "Wie ontzien, geëerd wil worden, beginne met zich zelf te ontzien en te eeren. Dat weten de Denen en de Noren; maar dat bedenken de Nederlanders veel te weinig."²⁹ Daarbij gaat het Emants dus niet zo zeer om bedreigingen van buiten af voor de Nederlandse taal, maar van binnen uit, doordat de maatschappelijke elite meer interesse heeft voor buitenlandse cultuuruitingen dan voor de eigen Nederlandse en in eigen land soms liever pronkt met een vreemde taal dan Nederlands te spreken. Hetzelfde geldt ook voor de voorwerpen waarmee de elite zich omringt. De linguïst en volkskundige prof. dr. Jos.Ch.F.H. Schrijnen (1869-1938) laat anno 1913 vergelijkbare geluiden horen: volkskunde teelt echte, gezonde vaderlandsliefde doordat de hoger beschaafden weer voelen dat zij met lijf en ziel tot het volk horen. Zo heeft volkskunde een sociale taak, namelijk om de kloof tussen volk en "hoogerbeschaafden" te overbruggen en "een verzoening der standen" te bewerken.³⁰ Men zou deze opvatting van Schrijnen over het doel van de volkskunde bijna kunnen beschouwen als een omgekeerd beschavingsoffensief!

Het nationaal besef uitte zich eveneens in de ontdekking van het eigen platteland.³¹ De nadruk valt daarbij vooral op de schoonheid van de natuur. Het buitenleven wordt door idealistische jongeren ook gezien als tegenhanger tot het stadsleven en de daar heersende verwerpelijke moraal.³² Kennis van eigen volk kan niet los gezien worden van reizen en trekken en dat alles speelt zich grotendeels af in de open lucht. De hiervoor al genoemde Blink verwoordt dit als volgt in de inleiding op zijn vierdelige boekwerk *Ons heerlijk vaderland. Wandelingen door oud en nieuw Nederland* als volgt: "Het ligt ook niet in onze bedoeling, vele uren in musea of binnenshuis door te brengen op onze reis: wij zullen vooral buiten vertoeven, in de vrije natuur, waar geen stof van boekengeleerdheid ons benauwt, waar niet de overdaad der musea ons drukt (...)."³³ De landstreken van Nederland worden zo ook in ruimtelijke zin genationaliseerd, een nationalisering van Nederland in de open lucht. Nieuwe reismogelijkheden door spoorwegen en fiets bevorderen tochten door eigen land. In 1883 wordt de ANWB opgericht, aanvankelijk gericht op het bevorderen van fietstochten. Na 1890 wordt de fiets steeds populairder voor recreatieve tochten. In 1899 was er één rijwiel op 53 Nederlanders, in 1901 al één op 38.³⁴ De *plein-air* schilders van de Haagse school waren de recreanten al voorgaan en hadden de ogen geopend voor de schoonheid van 'buiten' en daarmee een verwachtingspatroon geschapen, dat de toeristen graag bevestigd wilden zien.

Afb. 3. De opening van het Nederlands Openluchtmuseum op 13 juli 1918. Generaal Hofer, gekleed in militair uniform, spreekt de genodigden toe.
Foto Nederlands Openluchtmuseum.

Dit leidde tot een speurtocht naar het schilderachtige. De objecten van volkskundig onderzoek verbreedden zich van klederdrachten en interieur naar wat men bij het toeren door eigen land aan schilderachtige gebouwen kon ontdekken, zoals oude boerderijen. De liefde voor eigen land uitte zich behalve in een organisatie als de ANWB in de oprichting van de Vereniging tot behoud van natuurmonumenten (1905) en de Bond Heemschut (1910), beide duidelijk nationale organisaties.

Het 'nationale' openluchtmuseum

Het openluchtmuseumconcept sluit prachtig aan bij de belangstelling voor reizen op het platteland en tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat een openlucht-

Afb. 4. Herinneringspenning, geslagen door de firma Begeer te Utrecht ter gelegenheid van het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in 1919, naar ontwerp van J.C. Wieneke op aanwijzingen van D.J. van der Ven. Foto Nederlands Openluchtmuseum.

museum inmiddels meer aansprak dan een nationaal etnografisch binnenmuseum in een pompeus gebouw in neo-stijl zoals *Nordiska Museet* in Stockholm. Bij de keuze van de terreinindeling van het Openluchtmuseum werd met opzet niet gekozen voor een indeling die de evolutie van de boerderij zou laten zien, zoals in de meeste Scandinavische openluchtmusea in die tijd. Er werd een indeling ontwor-

pen waarbij de gebouwen per provincie gegroepeerd zouden worden langs een rondweg om de open te houden middenweide. Zo kon elke provincie in het museum op een eigen grondstuk vertegenwoordigd zijn en werd een bezoek aan het Openluchtmuseum een reis door Nederland.³⁵

Een culminatie van nationalistische sentimenten vinden wij tenslotte in de wijze waarop de publicist en folklorist D.J. van der Ven (1891-1973) zich het Openluchtmuseum voorstelde. Het Openluchtmuseum was in zijn ogen meer een school "voor een krachtige nationale opvoeding van ons volk" dan een conserverend museum. Het terrein beschouwde hij als een "plek vaderlandsche grond" en een "nationaal monument voor onze landseigen cultuur".³⁶ Dit werd verbeeld op de herinneringspenning ter gelegenheid van het in 1919 gehouden *Vaderlandsch Historisch Volksfeest*: de 'cultuur-eenheid' van Nederland wordt gesymboliseerd in een heraldische eik, die zich vertakt in de elf provinciewapens. De eik wortelt in de museumplattengrond ter hoogte van de middenwei. Aan de voet van de eik zijn de kavels voor de verschillende provincies ingetekend.³⁷

In 1919 stelde Van der Ven voor om een plan voor een plaatselijk vredesfeest, waartoe de Arnhemse vereniging *Oranjedag* het initiatief had genomen, te ontwikkelen tot een bijna een week durend nationaal volksfeest in de open lucht, waarbij het pas voor het publiek geopende Openluchtmuseum een hoofdrol zou spelen. Zijn bedoeling was hiermee de aandacht te vestigen op het Nederlands Openluchtmuseum als 'nationaal gedenkteken'. Het feest werd een groot succes. Tradities uit alle delen van het land werden in het Nederlands Openluchtmuseum als een nationale potpourri getoond, waarbij een Marker bruiloft werd opgeluisterd door de wijd schallende fanfares van de Urker visserskapel. De eenheid van Nederland werd tijdens het hoogtepunt van het programma, de folkloristische optocht door de straten van Arnhem, onderstreept door middel van banderollen met de opschriften 'Zeeuwsch-Vlaanderen bij Nederland', 'Limburg en Nederland één' en 'Wij willen Limburg houden', hetgeen sloeg op de spanningen die na afloop van de Eerste Wereldoorlog tussen Nederland en België over de grenzen waren gerezen.³⁸ Bij het eindpunt van de optocht werd een toespraak gehouden door de burgemeester van Arnhem, tevens erevoorzitter van het Openluchtmuseum en een neef van Hoefer, mr. A.J.A.A. baron van Heemstra. Hierin verklaarde hij, dat hij het feest opvatte "in de zin van een feestelijke demonstratie van onze nationale gebruiken en onze nationale eenheid" en "als betuiging van het eenheidsgevoel stelde spr. voor een hoera voor de eenheid van ons land aan te heffen. Geestdriftig weerklonk die roep uit aller mond", aldus het *Algemeen Handelsblad*.³⁹

Over het politieke karakter van het Vaderlandsch Volksfeest is door Voskuil al geschreven.⁴⁰ Van belang voor de ontwikkeling van de volkskunde en van het Openluchtmuseum is daarnaast zeker ook de interne discussie, die na afloop in het museum plaatsvond. Als algemeen leider van het feest was Van der Ven bij Hoefer en Van Heemstra in de smaak gevallen en zij speelden met de gedachte directeur Van Erven Dorens door hem te vervangen, een eis die Van der Ven verbond aan zijn verdere inzet voor het museum.⁴¹ Het feest en in het bijzonder de daarbij horende folkloristische optocht brachten Hoefer en Van Heemstra echter in conflict met de wetenschappelijke adviescommissie van het museum, de Commissie van Bijstand.

Op tafel lag een brief van een van de leden van deze commissie, Schrijnen, door zware verkoudheid verhinderd zelf de commissievergadering bij te wonen. "De aandacht getrokken heeft het [feest] zeer zeker", zo schrijft hij, "maar dan naar ik meen tot ergernis van degenen die als vakkundigen kunnen doorgaan." Schrijnen bestempelde de optocht als profanatie van hetgeen had behoren te blijven in het kader en de intimiteit van zijn omgeving, met als toppunt het uitloven van prijzen aan de mooiste groep. Hij dreigt zich bij een eventuele herhaling van het volksfeest (Van der Ven had plannen dit jaarlijks te doen plaatsvinden) tot het Ministerie te zullen wenden "met het dringend verzoek in het welbegrepen belang van ons Nederlandsche volkswezen de noodige maatregelen te willen nemen." Tenslotte verklaart Schrijnen zich tegen een vervanging van directeur Van Erven Dorens door Van der Ven, die "heel aardig [sic] boekjes schrijft over Zingende Torens [bedoeld is: carillons] en Paddestoelen, maar dien ik tot mijn spijt slechts kan beschouwen als een dilettant."⁴²

De Commissie van Bijstand trok aan het langste eind.⁴³ Schrijnen meende zich enkele jaren later ook publiekelijk nog in een korte publikatie 'Spaar de volksgebruiken' te moeten distantiëren van de folkloristische optocht.⁴⁴ In zijn geschriftje wijst Schrijnen nog eens expliciet op het belang van het kennis nemen van het Openluchtmuseum om bevestigd te worden in ons saamhorigheidsgevoel, maar tegelijkertijd veroordeelt hij het volksfeest omdat volksgebruiken uit hun oorspronkelijke omgeving zijn gehaald.

Juist over deze problematiek van de relatie tot de oorspronkelijke omgeving was in Denemarken al in 1897 een polemiek ontbrand. De archeoloog Sophus Müller (1846-1934) zag de wijze van presenteren van volkskundige musea en openluchtmusea, die het leven zo gedetailleerd mogelijk wilden nabootsen en daartoe boerderijen en interieurs uit hun oorspronkelijke omgeving weghaalden, als overblijfselen uit het verleden getoond moesten worden, als wetenschappelijk document, en niet als onderdeel van een imitatie-wereld. Openluchtmusea behoorden volgens hem dan ook niet tot de categorie van de musea.⁴⁵

In Nederland werden vergelijkbare opvattingen in 1913 verwoord door de architect ir. J.B. van Loghem, toen bekend werd dat er plannen waren voor een openluchtmuseum. In een artikel in het *Bouwkundig Weekblad* uitte hij zijn bezorgdheid over de feesten en wedstrijden in nationale klederdrachten, waarover in verband met het toekomstige openluchtmuseum gesproken werd: "Wordt hierbij niet uit het oog verloren, dat deze feesten slechts iets beteekenen op de plaatsen, waar ze geaard zijn en dat ze terstond een zielige maskerade worden, wanneer men ze verplaatst en ontwricht door de deelnemers tegen betaling hun vertooningen elders te laten uitvoeren?", zo vroeg hij zich af. Over het toekomstig museum zelf had hij ook een 'moderne' mening: "Maar een museum moet *zuiver* zijn, d.w.z. het moet duidelijk toonen dat het een verzameling is van voorwerpen, vaak van fragmenten, waarbij de oorspronkelijke omgeving ontbreekt. Het streven die oude omgeving na te maken en daardoor de voorwerpen beter tot hun recht te doen komen, moet noodzakelijk op een artistieke mislukking uitloopen." Een museum behoorde volgens Van Loghem een ernstige grondslag te hebben: "(...) geen quasi echtheid,

geen namaak van het leven, dat zich niet na laat maken, en dat hen, die het probeeren, onverbiddelijk den harlekijnsmuts opzet!"⁴⁶

Het Vaderlandsch Volksfeest zette deze discussie opnieuw op scherp. De Commissie van Bijstand keurde echter niet alleen Van der Ven's imitatiewereld af, maar ook de toeëigening ervan door een massaal toegestroomd publiek, dat hierin uitsluitend vermaak zag en hossend, joelend en giehelend de optocht aanschouwde.

Afb. 5. Zaanse bruiloftsgasten in de folkloristische optocht door Arnhem, die het hoogtepunt vormde van het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in 1919.

Foto Nederlands Openluchtmuseum.

In de pers is sprake van vele tienduizenden mensen die zich langs de route van de folkloristische optocht hadden opgesteld, nog afgezien van meer dan dertigduizend mensen die 's ochtends eerst naar het terrein van het Openluchtmuseum waren geweest.⁴⁷ Zo wilde iemand als Schrijnen, die het authentieke ter plaatse opzocht en als bron bestudeerde, niet dat door een museum met volkscultuur werd omgegaan. Geconcludeerd kan worden, dat over het woord 'museum' in de woordentrits Nederlands – Openlucht – Museum anno 1919 nog allerminst overeenstemming heerste. Was een museum nu een instituut, waar de laatste overblijfselen van de cultuur van de plattelandssamenleving, die ter plaatse tot de ondergang gedoemd waren, als kasplantjes beschermd en verzorgd zouden worden, of een instituut dat aan objecten, die in de plaatselijke samenleving hun functie verloren hadden, in een groter verband een nieuwe functie gaf?

Tot besluit

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd aan verschillende uitingen van volkscultuur een nationale waarde toegekend. Hoe lokale verschijnselen tot nationale konden worden gemaakt blijkt uit de musealisering van de Hindeloper cultuur. De bruikbaarheid van uitingen van volkscultuur in de nationale symboliek verschaft in de periode van verhoogd nationalisme eind negentiende en begin twintigste eeuw voldoende draagvlak voor musealisering op nationaal niveau: de klederdrachtentoonstelling in Amsterdam in 1898 en de oprichting van het Nederlands Openluchtmuseum in 1912. Musealisering droeg zo bij tot het door Knippenberg en De Pater genoemde proces waarbij elementen van regionale culturen opgenomen werden in de nationale cultuur.⁴⁸

Deze musealisering zorgde echter ook voor nieuwe problemen, die de betrokkenen niet onmiddellijk doorzagen. Voorwerpen en gebouwen, die uit heel verschillende plaatsen en streken bijeengebracht worden en vanuit een nationaal perspectief getoond moeten worden, vragen om een zorgvuldiger hercontextualisering dan objecten die in de streek van herkomst blijven. Met de verhuizing naar het nationale niveau verliezen zij hun exclusief plaatsgebonden karakter. De folkloristische optocht door de straten van Arnhem, voor die gelegenheid uitgeroepen tot folklorestad van Nederland, is een markant voorbeeld hiervan. Er ontstond een bonte optocht van folkloristische clichés in de open lucht waarop het citaat waarmee ik dit artikel begon, volop van toepassing zou kunnen zijn geweest. In feite was de folkloristische optocht daardoor in relatie tot de oorspronkelijke context nog 'onwaarachtiger' geworden dan het spektakel dat dagelijks in Marken en Volendam voor de toeristen werd opgevoerd.

In zijn artikel 'Trachtenfolklorismus' betoogt Wolfgang Brückner, dat de maatschappelijke functie van historisering overeenstemt met die van folklorisering. Historisme en folklorisme gaan volgens hem hand in hand, maar de processen speelden zich af in verschillende sociale lagen van de samenleving.⁴⁹ Hetzelfde kan wellicht gezegd worden van musealisering en folklorisering. Beide zijn evenzeer vormen van de- en recontextualisering. Ondanks het feit, dat het museum geassocieerd wordt met echtheid, biedt het evenzeer (maar niet op identieke manier) volkscultuur uit de tweede hand als de toeristenplaatsen Marken en Volendam. Het ziet ernaar uit dat de verschillen voornamelijk lagen in de groepen, die zich het gebodene toeëigden, waarbij musea als exclusief en verfijnd werden beschouwd in de zin van esthetisch, intellectueel en met een verheven doel. Zij waren vergelijkbaar met de concertgebouwen in de grote steden, waar men luisterde naar uitvoeringen van Béla Bartók en andere door de volksmuziek geïnspireerde componisten.⁵⁰ Het streven van Van der Ven de nationale saamhorigheid te stimuleren paste nog in de opvatting van de Commissie van Bijstand over de functie van het museum, de hossende menigte die zich de gepresenteerde volkscultuur toeëigende en operationeel maakte als vorm van vermaak, niet.

De schok van de massale toeëigening van elementen uit de volkscultuur in een museum, waar de intellectuele elite haar wortels in het volk zou moeten vinden, was groot bij de geleerde achterban en heeft zijn uitwerking niet gemist op de

wetenschappelijke beoefening van de volkskunde en op de verdere ontwikkeling van het museum. Het volksfeest is geen jaarlijks terugkerende manifestatie geworden en evenmin uitgegroeid tot het *Denkmal* van volkseigen kracht, dat Van der Ven voor ogen stond. Maar als *Mahnmal* voor volkskundigen klonk de echo ervan nog lang na.

Summary

Ethnology in the open air: Musealisation and nationalisation of rural life

This article deals with the question of whether or not the process of musealisation differed significantly from folklorisation in tourist centres. It seems clear that objects of folk culture are displayed in museums with a national scope, however the fact that objects with specific local or regional characteristics have been acquired is peculiar.

How 'local culture' became 'national culture' can be illustrated by means of the traditional furniture and costume of Hindeloopen, a small town on the Frisian coast. This specifically local culture was first set into a regional context in the Frisian Exhibition held in the capital of the province of Friesland in 1877. One of the main exponents for the collecting of Hindeloopen folk culture was the Frisian Mennonite minister, philologist and ethnologist, J. H. Halbertsma (1789-1869) who had been very impressed by the regional museums in the different counties during a visit to Great Britain. The local Hindeloopen culture was seen as the purest embodiment of traditional Frisian characteristics, and it was therefore collected on a regional level to save it before it vanished in Hindeloopen itself. The Hindeloopen room at the Frisian Exhibition was subsequently part of the Dutch section of the Universal Exhibition held in Paris in 1878, where it was presented as being typically Dutch: Hindeloopen thus received national accreditation.

The 'nationalisation' of local folk culture was stimulated by increasing nationalism in the Netherlands in the late nineteenth and early twentieth century, culminating in the period of the Boer War in South Africa (1899-1902). The Dutch author Marcellus Emants (1848-1923) pointed out the presence of regional costumes in the national ethnological museum in Sweden. He criticised Dutch intellectuals, proud of their knowledge of foreign languages, for denigrating Dutch language and folk culture. Folk culture gained further esteem when liberal politicians in search of symbols of national unity, like the monarchy, the House of Orange, also found them in folk culture. Both were united at an exhibition of national costumes held on the occasion of the inauguration of Queen Wilhelmina in 1898. The linguist and ethnologist Professor Jos. Schrijnen even attributed a socially unifying task to Dutch ethnology, namely to reconcile all the social classes by eliminating the gap between ordinary and educated people.

In the same period Dutch rural districts were designated as part of the national heritage. They became 'national space'. Life in the open air gained popularity and the rapid proliferation of bicycles broadened horizons: one could now ride through the countryside and discover the picturesque costumes and farmhouses previously known only to the plein-air painters.

The wave of nationalism and the discovery of the countryside explain the great support given the foundation of the Netherlands Open Air Museum in 1912. Musealisation was an excellent means of making local culture part of national culture. The museum had a national scope: each province was allotted a piece of land, making a visit to the museum more like a tour through the country. National sentiments culminated in the organisation of a huge folk festival in 1919 to promote the museum as a national site. The unity of the nation was represented on the memorial medallion of the festival as a tree with the coats of arms of the eleven provinces, its roots in the museum's terrain. Local traditions were exhibited to a large crowd during this festival. Removed from their local setting, the village, they were displayed in a theatrical parade through the city of Arnhem.

This was not, however, what the scholars who advised the museum had intended. They now realised that the appropriation of local culture by a massive cheering and jeering crowd was a far cry from the authentic sources of folk culture in a local society. They did not so much criticise the national context, but rather the theatrical way in which folk culture had been presented and appropriated. The board of the museum entered into a fundamental discussion about the way folk culture should be dealt with. This discussion came close to the polemic in Scandinavia (1897), where the Danish archaeologist Sophus Müller had attacked the way in which interiors and buildings were removed from their original context to be presented in folk museums more intent on imitating reality than in conserving relics and investigating their sources. In Arnhem, the advisers were able to convince the museum of their view and no further festivals of this kind were organised. The echo of the 1919 festival functioned as a warning signal to Dutch ethnologists for a long time after.

* Prof.Dr. W.Th.M. Frijhoff (Rotterdam), Prof.Dr. M.W. Heslinga (Bilthoven) en de redacteurs van dit themanummer dank ik voor hun kritische opmerkingen en suggesties bij een eerdere versie van dit artikel.

1. Frans Netscher, *Ons eigen land. Tusschen de zeeën en achter het duin* (z. pl. en j.) 42.
2. Henri Meijer, *Ons eigen land. Van de Geldersche heuvelen, bosschen en heiden naar het land van de wijde vlakten* (z. pl. en j.) 21-22.
3. 'Volkscultuur' hier opgevat als cultuur van of door het volk; 'musealisering' in de zin van verzamelen, bewaren en tentoonstellen in musea.
4. Het begrip 'uit de tweede hand' is afkomstig van Hans Moser, 'Vom Folklorismus in unserer Zeit', *Zeitschrift für Volkskunde* 58 (1962) 177-209; de therapeutische werking van Konrad Köstlin, 'Folklorismus als Therapie? Volkskultur als Therapie?', in: Edith Hörander en Hans Lunzer (ed.), *Folklorismus. Vorträge der I. Internationalen Arbeitstagung des Vereins 'Volkskultur um den Neusiedlersee'* (Neusiedl/See 1982) 129-147; een overzicht van het 'folklorismedebat' wordt o.a. gegeven in Jurjen van der Kooij, 'Folklore – volkskunde – folklorisme', *Volkscultuur* 7 (1990) 1, 69-96 en in Kriemhild Kapeller, *Tourismus und Volkskultur. Folklorismus – zur Warenästhetik der Volkskultur* (Graz 1991) 17-43.
5. Helmut Paul Fielhauer, 'Das Heimatmuseum anzünden?', in: Helmut P. Fielhauer, *Volkskunde als demokratische Kulturgeschichtsschreibung* (Wenen 1987) 264-272; H. Lübke, 'Der Fortschritt und das Museum', in: *Dilthey Jahrbuch* 1983, Band I (Göttingen 1983) 39-56; voor een introductie op het fenomeen musealisering zie J.A.M.F. Vaessen, *Musea in een museale cultuur. De problematische legitimering van het kunstmuseum* (Zeist 1986) 255-268 en Wolfgang Zacharias, 'Zeitphänomen Musealisierung. Zur Einführung', in: Wolfgang Zacharias (ed.), *Zeitphänomen Musealisierung. Das Verschwinden der Gegenwart und die Konstruktion der Erinnerung* (Essen 1990) 9-30 en Paul Post, 'Het verleden in het spel? Volksreligieuze rituelen tussen cultus en cultuur', *Jaarboek voor liturgieonderzoek* 7 (1991) 79-123, spec. 106-109.
6. De relativiteit van echt en vals wordt aangetoond door Hermann Bausinger, 'Zur Kritik der Folklorismuskritik', in: *Populus Revisus. Beiträge zur Erforschung der Gegenwart* (Tübingen 1966) 61-75.
7. Ulrike Bodemann, 'Folklorismus – Ein Modellentwurf', *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 28 (1983) 101-110, spec. 101.
8. Eva Sturm, 'Museifizierung und Realitätsverlust. Musealisierung – Museifizierung: verwandte Begriffe', in: Wolfgang Zacharias, *Zeitphänomen Musealisierung*, 99-113, spec. 99.
9. Willem Frijhoff, 'Inleiding: Historische antropologie', in: Peter te Boekhorst, Peter Burke en Willem Frijhoff (red.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel enz. 1992) 11-38, spec. 14-15, 26-29; Jozef Vos, 'Historische antropologie: een plaatsbepaling', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 20,1 (1994) 77-98, spec. 93-97.
10. Deze vraag speelt niet alleen in Nederland, maar bijvoorbeeld ook in Zweden: zie Göran Rosander, 'The "nationalisation" of Dalecarlia. How a special province became a national symbol for Sweden', *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore* 42 (1986) 93-142.
11. J.H. Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* (Leeuwarden 1855); C. Boschma, 'Het Antiquarisch Kabinet van Friesland', in: *Joast Hiddes Halbertsma 1789-1869. Brekker en bouwver* (Drachten 1969) 285-301, spec. 288-290, 297-299.
12. C. Boschma, 'De collectie J.H. Halbertsma in het Fries Museum', *De Vrije Fries* 49 (1969) 17-32, spec. 25-32; *Lijst eener bijdrage van J.H. Halbertsma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* (z.pl. en j.).
13. Brief van J.H. Halbertsma aan W. Eekhoff 23 dec.1856, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, handschriften Dr. J.H. Halbertsma, inv.nr. 78 C 81 - D.
14. Notulen van de vergadering van de leden der tweede afdeling en verslagen van de voorzitter, 1848-1857, Rijksarchief Friesland Leeuwarden, archief Friesch Genootschap inv.nr.12, in het bijzonder p.14 en p.19.
15. S.O. Roosjen, N.D. Kroese en W. Eekhoff, *Merkwaardigheden van Hindeloopen* (Leeuwarden, 1855).
16. Henri Havard, 'De Historische Tentoonstelling te Leeuwarden', *Het Vaderland* 27 juli 1877.
17. C. Boschma, 'De historische tentoonstelling van Friesland in 1877', *De Vrije Fries* 57 (1977) 17-32.

18. A.A.M. de Jong en M. Skougaard, 'De Hindeloper en de Amager kamer. Twee voorbeelden van een historisch museumfenomeen', *De Vrije Fries* 72 (1992) 88-108.
19. Willem Frijhoff, 'Traditie en verleden. Kritische reflecties over het gebruik van verwijzingen naar vroeger', *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 7 (1991) 125-136, spec. 134-136.
20. Marcellus Emants, *Op reis door Zweden* (nieuwe editie; Amsterdam 1983) 144.
21. Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988) 169-171; G. Jensma, 'Lof der onmacht. Enkele opmerkingen over de burgerlijke cultuur in Friesland rond het midden van de negentiende eeuw', *Batavia Academica* 9 (1991) 1, 30-37, spec. 33.
22. Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992) 121-122, 149-150.
23. Fea Livestro-Nieuwenhuis, *Nationale kleederdrachten* (Zutphen 1987) 8. Dit boek bevat ook een gedeeltelijke herdruk van de catalogus van de tentoonstelling uit 1898 en een serie foto's van de in 1898 bijeengebrachte klederdrachten.
24. J.H. Gallée, 'Wenschvervullend', *De Nederlandsche Spectator* 24 dec. 1903, 415-416 en 2 jan. 1904, 4-6, spec. 5.
25. H. Logeman, 'De 'Vrije-Lucht Museums' van Scandinavië', *Vragen van den Dag* 24 (1909) 1-25, spec. 2-3, 14-17.
26. Th.J. Meijer, 'Hoefer, Frederic Adolph', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Deel 2 (Amsterdam 1985) 232-234.
27. F.A. Hoefer, 'Een Nederlandsch Openluchtmuseum', *Architectura* 20, 16 (20 april) (1912) 129-131, spec. 131.
28. Te Velde, *Gemeenschapszin*, 163-181.
29. M. Emants, 'Nationaliteit en Individualiteit en het Nederlandsch Verbond', in: *Handelingen van het 25e Nederlandsch taal- en letterkundig congres te Gent, 1899* (Gent 1900) 203-211, spec. 206-207; Te Velde, *Gemeenschapszin*, 59-61.
30. J. Schrijnen, 'Ter nadere bepaling van wezen en doel der volkskunde', *Volkskunde* 24 (1913) 5-10, spec. 9-10.
31. Te Velde, *Gemeenschapszin*, 207-212.
32. Mathea F.A. Linders-Rooijendijk, *Gebaande wegen voor mobiliteit en vrijetijdsbesteding. De ANWB als vrijwillige associatie 1883-1937* (Heeswijk 1989) 107-109.
33. H. Blink, *Ons heerlijk vaderland. Wandelingen door oud en nieuw Nederland. Deel 1. Het hart van Nederland* (Amsterdam 1908) 30.
34. Knippenberg en De Pater, *Eenwording*, 47-49.
35. A.J. Bernet Kempers, *Vijftig jaar Nederlands Openluchtmuseum* (Arnhem 1962) 17, 21.
36. D.J. van der Ven, *Viert allen mede het Vaderlandsche Vredesfeest!* (Arnhem 1919) 10, 20.
37. Afgebeeld in D.J. van der Ven, *Neerlands-Volksleven* (Zaltbommel 1920).
38. *Groote Folkloristische Optocht* [programma] (Doetinchem/Arnhem 1919).
39. 'Vaderlandsch Historisch Volksfeest VII', *Algemeen Handelsblad* 6 sept. 1919 avondblad.
40. J.J. Voskuil, 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in', *Volkskundig Bulletin* 7 (1981) 1-50, spec. 28-31; J.J. Voskuil, 'Geschiedenis van de volkskunde in Nederland. Portret van een discipline', *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) 50-63, spec. 59.
41. Brief van D.J. van der Ven aan de Commissie van Bijstand van de Vereeniging 'Het Nederlandsch Openluchtmuseum', 19 december 1919, archief Nederlands Openluchtmuseum.
42. Brief van Jos. Schrijnen aan de secretaris van de Commissie van Bijstand, 19 dec. 1919, archief Nederlands Openluchtmuseum.
43. Notulen vergadering 20 dec. 1919, Notulenboek Commissie van Bijstand, archief Nederlands Openluchtmuseum.
44. Jos. Schrijnen, 'Spaar de volksgebruiken', *De Beiaard* 6, 1 (1921) 397-400.
45. Sophus Müller, 'Museum og Interiør', *Tilskueren* (sept. 1897) 683-700.
46. J.B. van Loghem, 'Antiquarisme en openlucht-museum', *Bouwkundig Weekblad* 33, 3 (18 jan.) (1913) 26-28.
47. 'Vaderlandsch Historisch Volksfeest VI', *Algemeen Handelsblad* 5 sept. 1919, ochtendblad.

48. Knippenberg en De Pater, *Eenwording*, 202.
49. Wolfgang Brückner, 'Trachtenfolklorismus', in: *Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung* (Reinbek bei Hamburg 1986) 363-382, spec. 373.
50. Vgl. Hans Moser, 'Vom Folklorismus in unserer Zeit', 180-181.